

Плікус І.Й.

доцент, кандидат економічних наук, доцент

Сумський державний університет

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Звертаючи увагу на актуальність проблеми оцінювання діяльності підприємства в цілому і по окремим складовим, зазначимо, що даному питанню присвячена значна кількість публікацій¹, проте підходи авторів найчастіше знаходяться у різних площинах.

Аналізуючи підходи до оцінювання діяльності підприємств по різних аспектах, можна констатувати таке:

- *по-перше*, розглядаючи питання оцінки діяльності різних підприємств, результати якої вважають наслідком діючих на них систем управління, принциповим у методологічному аспекті є врахування таких вимог: 1) при оцінці діяльності за критеріями результативності й ефективності повинні бути максимально враховані характеристики всіх об'єктів, що складають поняття «діяльність»² і суть поняття «підприємство» необхідно розглядати як з юридичної так і з економічної точок зору; 2) оскільки управління діяльністю більшості підприємств здійснюється в межах ієрархічної структури управління, то при оцінці діяльності всі об'єкти оцінювання повинні бути віднесені до відповідного структурного підрозділу підприємства; 3) одержані при

¹ Проблеми оцінки діяльності підприємства розглядаються у працях Р.Адамса, Э. Альтмана, У. Бівера, С.Брю, Р.Каплана, Э. Майера, М.Х. Мескона, Д. Нортон, Ж. Рішара, И. Шера, М. Баканова, А. Хоріна, А. Шеремета, Л. Донцової, В. Ковальова, М. Крейніної, В. Родіонової, Г. Савіцької, Р. Сайфуліна та інших вчених. У межах нашого дослідження не ставиться задача дослідження теоретичних аспектів оцінки діяльності підприємства. Аналіз наукових публікацій [1,2,3,4] показав, що існують різноманітні визначення оцінки діяльності підприємства, але усі вони зводяться до того, що оцінка діяльності підприємства це є її характеристика. Проте, оцінювання діяльності підприємства – одна з основних функцій управління, що реалізується за допомогою двох основних інструментів – моніторингу й оцінки. Основне призначення оцінки і моніторингу – надавати інформацію для прийняття управлінських рішень. Під оцінкою розуміють – вимір результатів діяльності і зіставлення їх із задачами, що ставилися перед підприємством.

² Продукт, процес, ресурси, задоволеність зацікавлених сторін.

оцінюванні діяльності результати повинні бути порівнянні між собою і бути об'єктивною основою для прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо розвитку підприємства;

- *по-друге*, підходи і методики оцінювання діяльності підприємств за фінансовими показниками, отриманими із бухгалтерської звітності, стосуються лише окремих складових діяльності: фінансів, управлінських процесів, якості продукції, діяльності персоналу [5,6], що не дає повної картини про діяльність усього підприємства, тобто необхідно досліджувати всю структуру підприємства в цілому з врахуванням зовнішніх і внутрішніх взаємозв'язків. Аналізувати одночасно всі складові структури підприємства можливо на основі оцінки вартості підприємства (бізнесу). Наявність вартісної технології управління стає умовою ефективності роботи підприємства, тому що визначає чіткий критерій оцінки результатів діяльності - збільшення вартості підприємства. Таким чином, вартість підприємства, розглядається як цільова функція управління;

- *по-третьє*, для успішного функціонування підприємства необхідна наявність компромісу між сторонами зацікавленими в його діяльності: учасниками підприємства (акціонери, менеджери, співробітники) і державою, постачальниками, покупцями. Загальна мета для всіх учасників діяльності підприємства, що з'єднує їх різні інтереси, - це збільшення вартості підприємства, що є і критерієм ефективності цієї діяльності при одночасному забезпеченні стійкості фінансового положення підприємства. Таким чином, вартість підприємства дозволяє досягти цих компромісів, тому що при застосуванні даного показника вимоги кожної з зацікавлених сторін піддаються вартісній оцінці. При цьому збільшення вартості підприємства, насамперед, власного капіталу³ означає збільшення для акціонерів, вимоги ж з боку інших учасників підприємства є обмеженнями на окремі параметри його діяльності.

³ Даний підхід ґрунтується на точці зору власника (акціонера), що, на відміну від інших учасників діяльності (працівників, кредиторів і ін.), не має певних гарантій одержання доходу на вкладений капітал, а отже, він має право

розраховувати лише на винагороду, що залишається після задоволення вимог всіх інших зацікавлених сторін.

Таким чином, ціль статті - показати переваги використання вартості підприємства як критерія оцінки його діяльності і фінансової мети в термінах найбільшого задоволення інтересів власників при існуючих обмеженнях щодо розміру вимог к бізнесу іншими зацікавленими сторонами.

Методологічні проблеми оцінки діяльності підприємства, в умовах підвищення ефективності функціонування підприємств можна викласти таким чином. По-перше, проблеми термінології, а саме юридичного й економічного трактування термінів «підприємство» і «діяльність підприємства», що позначаються на застосуванні вартісних технологій при оцінці діяльності підприємства.

Підприємство, будучи об'єктом цивільних прав, розглядається як єдиний майновий комплекс, що використовується для здійснення підприємницької діяльності [7]. Однак, таке юридичне трактування підприємства (як майнового комплексу) приводить до ряду проблем при оцінці його діяльності:

1) трактування підприємства (як майнового комплексу) лишає його суб'єктності тим самим і деяких рис «господарюючого суб'єкта»⁴. Проте Господарський Кодекс України зазначає, що підприємство «це - самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності» [9]. Під діяльністю (господарською) у Господарському Кодексі України розуміється «діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність» [9]. У бухгалтерському обліку під діяльністю (основною) розуміють сукупність

⁴ Концепцію господарюючого суб'єкта ілюструє трактування «підприємства» наведено Л.Эннекерусом «підприємство – це сума речей, чи прав фактичних відносин (можливість, добра воля), що за посередництвом суб'єкта прав (підприємця) зв'язані в організаційну єдність» [8].

всіх операцій і процесів, зв'язаних зі зміною структури і розмірів активів (ресурсів), зобов'язань і капіталу підприємства [10]. За податковим кодексом діяльність підприємства (господарська) - це «діяльність особи, що пов'язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, спрямована на отримання доходу і проводиться такою особою самостійно та/або через свої відокремлені підрозділи, а також через будь-яку іншу особу, що діє на користь першої особи, зокрема за договорами комісії, доручення та агентськими договорами» [11]. Детальне дослідження поняття «діяльність підприємства», починаючи з філософської інтерпретації, як активної форми відношення людини до навколишнього світу, до економічної інтерпретації наведено у статті Сулими А.В. [12]. Проте зазначимо, що, діяльність підприємства це, насамперед, здійснення бізнесу, а під бізнесом розуміється діяльність, що приводить до появи додаткової вартості. Це ще раз підтверджує необхідність застосування вартісних технологій при оцінці діяльності підприємства;

2) неможлива оцінка діяльності підприємства на основі методики розрахунку чистих активів⁵. Якщо з юридичної точки зору прийняти що підприємство це тільки майновий комплекс, то в такий спосіб підприємство розглядається в статистиці (баланс на визначену дату), оцінка ефективності діяльності такого комплексу здійснюється на основі зміни складових комплексу: матеріальних і нематеріальних активів і пасивів. При цьому, аналізуючи на визначену дату значення показників балансу, можна одержати в результаті такого статичного аналізу зовсім різні представлення про те, що відбувається з підприємством, прибутково воно чи збитково, чи конкурентноздатно тощо. Однак діяльність підприємства пов'язана також і з юридичними подіями (наприклад, угоди на виконання робіт або виробництво продукції), які постійно відтворюють і одночасно змінюють конфігурацію прав,

⁵ У статті [13] ми обґрунтовували використання цієї методики при оцінці доцільності проведення санації підприємства. Показник «ввргість чистих активів» характеризує ступінь захищеності інтересів кредиторів підприємства.

щодо підприємства – як майнового комплексу (юридичне поняття). Тобто підприємство необхідно розглядати не тільки в статиці але і динаміці⁶. Сучасний етап еволюції підприємства, яке характеризується динамізмом, потребує новітніх підходів до оцінки його діяльності, що враховували би вплив змін зовнішнього середовища та довгострокові наслідки управлінських рішень. У динамічному представленні підприємство ніяк не може розглядатися, як тільки майновий комплекс, воно розглядається як динамічний потенціал (потенціал розвитку) у ринковому середовищі. Динамічний потенціал підприємства одержує самостійне майнове вираження як особливий компонент майнового комплексу, що дозволяє перейти від юридичного трактування поняття «підприємство» до його економічного трактування.

Для розкриття сутності поняття «підприємство» економісти застосовують різні підходи і принципи його функціонування. Одні автори [15] «підприємство» ототожнюють з соціальними проблемами, ростом продуктивності праці, моральної і матеріальної зацікавленості колективу. Інші [16] вкладають у поняття основні ознаки функціонуючого підприємства: ціль, засіб, джерела, механізм управління й оцінка діяльності. Треті [17] в умовах ринкових відносин розглядають нові форми господарювання для задоволення потреб суспільства. Також систему «підприємство» характеризують з позицій процесного підходу, шляхом виділення елементів, що мають найбільш значимі функціональні зв'язки [18]; з позицій системного суб'єктно- об'єктного підходу [19]. На думку Сосненко Л.С. [20] підприємство необхідно розглядати, насамперед, як: 1) елемент аналогічних підприємств (рейтингова оцінка); 2) як об'єкт що постійно змінюється (динамічний аспект функціонування підприємства); 3) як складна відкрита система (підприємство як суб'єкт господарювання), що дозволяє структурувати цілеспрямовану діяльність підприємства; 4) як суб'єкт, який підвержен впливу зовнішніх факторів; 5) як

⁶ В балансі відображені активи, що належать підприємству, та джерела їх формування (капітал і зобов'язання підприємства перед кредитором), порівняння яких дає нам статичну оцінку стану останнього на конкретну дату. Також очевидна динамічна природа взаємодії активів і капіталу, в результаті котрої одержують прибуток або збиток (звіт про фінансові результати), що збільшує (зменшує) власний капітал підприємства [14].

об'єкт власності; б) як об'єкт управління. Останнім часом підприємство розглядають, як бізнес⁷. Бізнес (підприємство) може бути предметом угоди і є товаром, що має наступні особливості: інвестиції в цей товар здійснюються з метою забезпечення доходом власника; бізнес є системою, але його підсистеми й елементи можуть продаватися окремо; потреба в цьому товарі залежить від процесів, що відбуваються як у внутрішньому, так і в зовнішньому середовищі (фінансовий стан підприємства, економічна і політична стабільність країни, соціальні фактори та інше); стан бізнесу, економіки і суспільства взаємопов'язані, держава бере участь в реєстрації, здійсненні угод купівлі-продажу, регулюванні діяльності тощо.

Не слід забувати, що підприємство є також юридичною особою⁸ - інституціональним підприємцем у формі «комерційної організації»⁹, що поєднує власників, менеджерів і працівників (учасники підприємства), інтереси яких є значимими для підприємства і повинні бути реалізовані. Таким чином, як зазначають Мікерін Г.І., Гребенніков В.Г., Нейман Е.І. [22], комерційна організація стосовно підприємства є власником, а підприємство стосовно комерційної організації майном. Комерційна організація стосовно бізнесу – суб'єкт підприємницького права (підприємець), а бізнес стосовно комерційної організації - підприємницька діяльність (підприємництво). Підприємство стосовно бізнесу - гудвіл¹⁰, а бізнес стосовно підприємства – це оборот майна для отримання доходу. У цілому комерційною організацією представлено

⁷ *Бізнес* — це підприємницька діяльність, спрямована на виробництво і реалізацію товарів, робіт, послуг, чи інша дозволена законом діяльність з метою одержання прибутку. Цією діяльністю займається суб'єкт господарювання (фізична чи юридична особа), якому належить підприємство [21].

⁸ Підприємство є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банку, печатку із своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом [9].

⁹ Відповідно до Господарського Кодексу України всі підприємства, організації й установи, що діють на ринку, можна умовно підрозділити на дві основні групи: комерційні і некомерційні, тобто ті які здійснюють комерційну діяльність, і ті які її не здійснюють [9].

¹⁰ Гудвіл - “добре ім'я підприємства” - включає його ділову репутацію, взаємини з клієнтами, місцезнаходження, номенклатуру продукції тощо. Ці фактори не відображаються у звітності підприємства, проте є реальним джерелом доходу. При цьому розрахунок гудвіла в бухгалтерському обліку та в практиці експертних оцінок відрізняється. В бухобліку гудвіл обчислюється з метою зарахування на баланс після купівлі одного підприємства іншим. Експертна оцінка здійснюється до купівлі з метою визначення реальної ринкової вартості [14].

аспект суб'єкта, підприємством - аспект статички, бізнесом - аспект динаміки. Тобто в суб'єктному аспекті підприємство і бізнес є, відповідно майно і підприємництво, у статичному аспекті комерційна організація і бізнес - це власник і потік доходів, у динамічному аспекті комерційна організація і підприємство - це підприємець і нематеріальні активи (гудвіл). Для розвитку підприємства (бізнесу) необхіден інвестор з його капіталом, який щодо підприємства є потенційним власником, претензії якого задовольняються при ліквідації юридичної особи (юридична особа - власник підприємства як майнового комплексу), а підприємство щодо інвестора - суб'єкт забезпечення прав інвестора на майбутні грошови надходження (потоки). Тоді бізнес стосовно інвестора - капітал, а інвестор стосовно бізнесу - власник капіталу. Наведені міркування, відображено на рисунку 1, необхідно враховувати при оцінці діяльності підприємства (бізнесу). Таким чином, підприємство розглядається як інтегральне ціле, до складу якого входять усі види майна¹¹ (статичний аспект), призначені для його діяльності, права на нього, які змінюються щодо видів продукції, (робіт, послуг) і методів її виробництва та реалізації, а також джерело доходу (динамічний аспект), одержанного в результаті спільної дії факторів виробництва і зусиль підприємця (суб'єктний аспект) у відповідних конкретних умовах ведення бізнесу. Економічне трактування підприємства як бізнесу, на відміну від юридичного (майнового комплексу), наголошує, у першу чергу, на можливостях підприємства створювати вартість, генерувати доходи тобто оцінці ефективності і стійкості діяльності підприємства.

Що, у свою чергу, приводить до другої групи проблем, зв'язаних з протиріччями у питаннях методології ефективності діяльності, включаючи

¹¹ Земельні ділянки, будинки і споруди, машини й устаткування, сировина та продукція, нематеріальні активи, у тому числі гудвіл, права на товарний знак, фірмове найменування й інші виключні права [7,9]

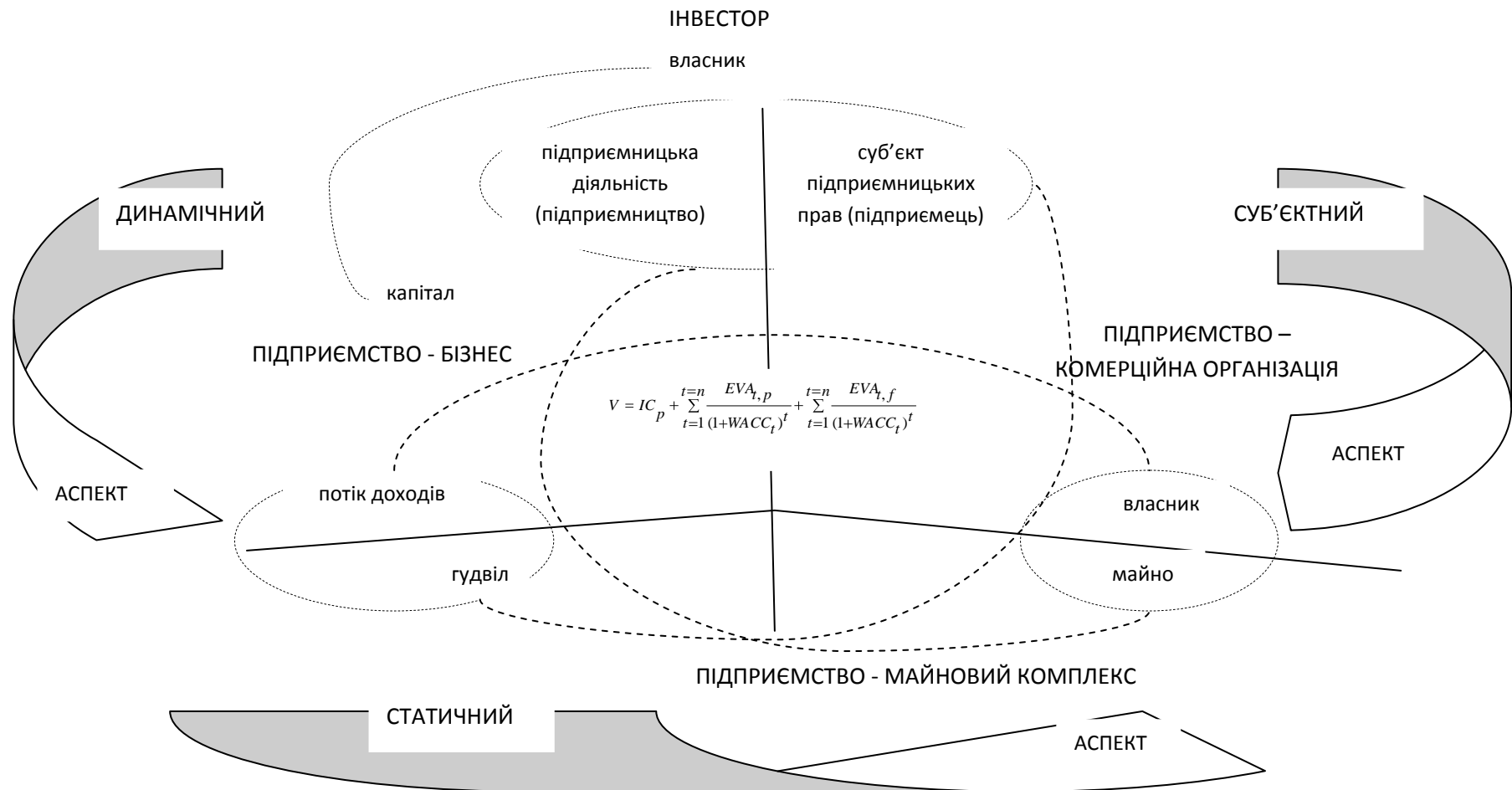

Рис.1- Представлення підприємства, як майнового комплексу, комерційної організації та бізнесу у статичному, суб'єктному та динамічному аспекті.

розуміння суті ефективності¹², її критеріїв і показників оцінки, факторів підвищення ефективності. Необхідно відмітити, що серед вчених-економістів немає єдиної думки щодо показників які характеризують ефективність діяльності та економічну стійкість підприємства. Насамперед це пов'язано з різноманіттям підходів до оцінки ефективності й економічної стійкості підприємства в існуючій науковій методології¹³. Відзначимо, що традиційні моделі оцінки ефективності діяльності підприємства (бізнесу), засновані на чистому прибутку, непридатні для аналізу результатів діяльності в стратегічній перспективі. У цьому зв'язку більш об'єктивно провести оцінку діяльності підприємства й уникнути негативних наслідків можливо застосувавши концепцію *EVA*. Головна відмінність якої від показників, що використовуються при оцінці діяльності підприємства¹⁴ полягає в тому, що вона заснована на принципі економічного прибутку, що не був отриманий підприємством. Незважаючи на те, що дані бухгалтерського обліку, що використовуються при розрахунку показника *EVA* відображають винятково минуле (звіт про фінансові результати фіксує, що відбулося за минулий період, баланс відображає стан активів і пасивів підприємства на визначену дату) і вважається, що даний показник не може показувати зміни, що відбулися на підприємстві, проте, ця проблема вирішується аналітичними корегуваннями розрахунку показника

¹² Історія поняття представлена у статті М.С. Солодкої [23].

¹³ Підходи до оцінки ефективності діяльності підприємства, згідно [24, с. 28, 30, 31] підрозділяють на: 1) цільовий підхід; 2) підхід на основі «теорії систем» 3) багатопараметричний підхід. Цільовий підхід - відповідно до цього підходу підприємство існує для досягнення визначених цілей, а ступінь виконання цих цілей відображає ефективність. Підхід на основі теорії систем - аналіз розвитку підприємства, що припускає виділення таких елементів як «вхід-процес-вихід» і акцентуванні уваги на тім, що подальший розвиток підприємства залежить від його здатності адаптуватися до зовнішнього середовища. Багатопараметричний підхід - орієнтований на важливість різних інтересів (колективних чи індивідуальних) підприємства. Концепції, інструменти та системи показників, що визначають зазначені підходи до оцінки ефективності діяльності підприємства, наведені у [25], серед яких: оцінка ефективності діяльності підприємства виходячи з поточних можливостей; методика процесно - орієнтованого обліку витрат (ABC); система збалансованих показників; система процесно-орієнтованого аналізу рентабельності (ABPA); піраміда ефективності, Tableau de bord, модель Адамса й Робертса та інші системи показників.

¹⁴ Показники EPS - прибуток на акцію, ROE - рентабельність власного капіталу, ROA - рентабельність активів, ROIC - рентабельність інвестованого капіталу, мають ряд особливостей, що не відображають повною мірою діяльність підприємства: усі ці коефіцієнти розраховуються на основі бухгалтерського прибутку, а не грошового потоку; не враховують витрати на використовуваний капітал (як позиковий, так і власний), хоча різниця між рентабельністю капіталу і витратами на нього показує здатність підприємства створювати вартість для акціонерів; бухгалтерський прибуток не точно відображає діяльність підприємства. Дані показники не є основними для оцінки діяльності підприємства, однак можуть використовуватися..

EVA (таблиця 1). За концепцією EVA вартість підприємства розраховується за формулою (1):

$$V = IC_p + \sum_{t=1}^{t=n} \frac{EVA_{t,p}}{(1+WACC_t)^t} + \sum_{t=1}^{t=n} \frac{EVA_{t,f}}{(1+WACC_t)^t}, \quad (1)$$

де IC_p - вартість інвестованого капіталу у наявні активи¹⁵; $EVA_{t,p}$ - додана вартість наявними активами; $EVA_{t,f}$ - додана вартість майбутніми активами; $WACC_t$ - середньозважена ціна капіталу;

$$\sum_{t=1}^{t=n} \frac{EVA_t}{(1+WACC_t)^t} = NVP, \quad (2)$$

де NVP - чиста приведена вартість майбутніх грошових потоків від наявних (майбутніх) активів.

При цьому показник EVA розраховується за формулою (3):

$$EVA = (ROC - WACC) \cdot IC = EBIT \cdot (1 - T) - WACC \cdot IC = NOPAT - WACC \cdot IC, \quad (3)$$

де ROC - рентабельність інвестованого капіталу [= $EBIT(1-T)/IC$ або $NOPAT/IC$]; $EBIT$ - операційний прибуток підприємства до сплати податку на прибуток; $NOPAT$ - скоригований прибуток після сплати податків; T - ставка податку на прибуток.

Збільшення вартості підприємства (бізнесу) вказує на ефективне його функціонування та економічну стійкість, тобто підприємство знаходиться на стадії росту, а її зниження є індикатором нестабільного положення.

¹⁵ Є два підходи до визначення IC . По-перше, у бухгалтерському обліку інвестований капітал (IC) - це усі активи підприємства, тоді $IC = E + LTD + STD$ де E - власний капітал; LTD - довгострокові зобов'язання; STD - короткострокові зобов'язання. По-друге, IC визначається показником Bt (*book value*) - вартість чистих активів та дорівнює $IC = B_t = AT - PN$ де AT - активи підприємства (*total assets*); PN - безпроцентні поточні зобов'язання за балансом (*non percent liabilities*).

Таблиця 1 – Аналітичні корегування фінансової звітності, для розрахунку показника EVA¹⁶ з урахуванням галузевої приналежності

Корегування	Суть корегування	Галузь застосування
При здійсненні науково-дослідних робіт (НДР)	Витрати на НДР додаються до капіталу підприємства та до величини NOPAT. Капіталізовані витрати на НДР списуються рівними частинами протягом амортизаційного періоду, що дорівнює терміну корисного використання продукції, отриманої як результат цих робіт.	Рекомендується підприємствам, що інвестують значні кошти на розробку і розвиток, у першу чергу, фармацевтичним підприємствам.
При здійсненні реструктуризації	Збільшується NOPAT і інвестований капітал на суму витрат на реструктуризацію, скореговану на податкові платежі.	Рекомендується підприємствам, що здійснюють інвестиції в реструктуризацію. Однак має сенс капіталізувати лише ті витрати, які сприяють більш ефективному веденню бізнесу, наприклад витрати на ремонт устаткування чи перепідготовку персоналу.
При використанні лізингу	Додають до величини інвестованого капіталу приведену вартість усіх майбутніх лізингових платежів (дисконтувати потрібно по ставці запозичення), а також збільшують NOPAT на добуток приведеної вартості лізингових платежів і ставки, по якій підприємство отримує позикові кошти з урахуванням податкових платежів.	Рекомендується підприємствам, що використовують лізинг у діяльності, насамперед, транспортним.
При створенні резервів для покриття потенційних зобов'язань	Збільшення існуючого резерву додається до NOPAT, а зменшення віднімається; створений резерв включається в інвестований капітал. Необхідно враховувати, що додавати до NOPAT чи віднімати потрібно величину резерву, скореговану на податок на прибуток.	Застосовується на підприємствах тих галузей, де можливі виплати по гарантійним зобов'язанням.
При амортизації репутації	До інвестованого капіталу необхідно додати загальну вартість репутації (гудвілу) підприємства до накопичених списань і не віднімати їх з NOPAT, тому що на відміну від інших довгострокових активів, репутація не підлягає зносу і заміщенню.	Застосовується на підприємствах, що придбали інший бізнес, а також при консолідації звітності.
Для обліку відкладених податкових платежів	Необхідно дисконтувати поточні зобов'язання по сплаті податків у майбутньому і скорегувати величину NOPAT шляхом додатка (вирахування) чистого приросту (скорочення) за звітний період величини чистих зобов'язань по сплаті податків, що дорівнює різниці відкладених податкових зобов'язань і активів.	Доцільно застосовувати на підприємствах з великим обсягом відкладених податкових активів чи зобов'язань. Наприклад, на підприємствах, що мають резерви на випадок майбутніх гарантійних виплат чи інших майбутніх витрат. До них можна віднести підприємства, що беруть участь у судових процесах з непередбаченим результатом.

¹⁶ Джерело [26,27]

Підсумуючи зазначимо, що проблема методології оцінки діяльності для кожного підприємства за концепцією EVA включає також суперечливість і неоднозначність оцінки нематеріальних активів та об'єктів інтелектуальної власності, тобто знання і досвід працівників, з одного боку, складають інтелектуальну власність, з іншого, - потребують витрат на своє відтворення. У той же час при оцінці економічної доданої вартості, як правило, людський капітал розглядається тільки з позиції витрат. Проте ці питання є предметом подальшого дослідження.

Литература

1. Панкова С.В. Развитие теории оценки персоналистической и институалистской школами бухгалтерского учета США и Англии / С.В. Панкова, З.С. Туякова // Вестник ОГУ. - 2006. - № 8. - С.295-302.
2. Смирнов В.В. Эволюция теории оценки эффективности [Электронный ресурс] / В.В.Смирнов. - Режим доступа: http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/fkd/2011_1/part2/54.pdf
3. Туякова З.С. Сущность и содержание понятия «оценка» в системе стоимостного измерения объектов бухгалтерского учета / З.С.Туякова // Вестник ОГУ. - 2006. - № 1. - С.146-155.
4. Супрунова І.В. Актуальні питання оцінки в бухгалтерському обліку / І.В.Супрунова. - Режим доступу: http://www.ztu.edu.ua/ua/science/publishing/visnik/econom/3_49/39.pdf
5. Василевская С. В. TQM – основа интегральной системы менеджмента / С. В. Василевская // Методы менеджмента качества. - 2005. - № 1. - С. 32-38.
6. Молодов М. В. Оценка удовлетворенности общества деятельностью организации / М. В. Молодов // Методы менеджмента качества. - 2004. - № 4. - С. 22-24.
7. Цивільний Кодекс України: за станом на 19.01.2013р. / Верховна Рада України. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15?test=dCCMfOm7xBWM5GbEZiBXKhrMHdlrksFggkRbI1c>

8. Брызгалин Н.А. Понятие и сущность субъекта предпринимательской деятельности, как участника гражданско-правовых отношений [Электронный ресурс] / Н.А.Брызгалин // Правоведение. - 1994. - № 1. - С.73-76. - Режим доступа:
<http://law.edu.ru/article/article.asp?articleID=152543>
9. Господарський Кодекс України: за станом на 03.02.2013 р. / Верховна Рада України. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку №3. - Режим доступу:
<http://www.accounting-ukraine.kiev.ua/standarti/>
11. Податковий Кодекс України: за станом на 03.02.2013 р. / Верховна Рада України. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-vi>
12. Сулыма А.В. Определение сущности деятельности предприятия как экономической категории / А.В.Сулыма. – Режим доступа :
http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/KNP/161/knp161_144-147.pdf
13. Плікус І.Й. Концепція вартісно-орієнтованого управління та можливості її використання при санації підприємств / І.Й.Плікус // Фінанси України. - 2011. - № 1. - С. 108-121.
14. Плікус І.Й. Потенціал підприємства, його оцінка й трансформація: економічна та бухгалтерська інтерпретація / І.Й.Плікус // Фінанси України. - 2012. - № 4. - С.91-105.
15. Парушина Н.В. Об отдельных особенностях функционирования субъектов хозяйствования в системе социального партнерства / Н.В.Парушина, С.А.Тимофеева // Экономика Крыма. - 2011. - № 2. - С.137-140.
16. Карпунь І.К. Фінансова санація та банкрутство підприємств : навчальний посібник. - Львів: «Магнолія-2006», 2008. - 432с.
17. Фавро О. Экономика организаций / О.Фавро // Вопросы экономики. – 2000. - № 5. - С. 76-94.
18. Лапшин В.С. Актуальные проблемы процессуализации предприятий в системе менеджмента качества /В.С.Лапшин // Материалы научного

- семинара «Экономика качества: теория, методика, проблемы». – Тамбов: ТГТУ, 2008. - С. 51-52.
19. Багрецов Н.Д. Теоретические основы предприятия и его конкурентоспособности: системный субъектно-объектный подход / Н.Д.Багрецов // Аграрный вестник Урала. - 2010. - № 7. - С.11-14.
20. Сосненко Л.С. Аналитические возможности в системе управления экономическим потенциалом предприятия / Л.С.Сосненко // Аудит и финансовый анализ. - 2003. - № 3. - С.1-20.
21. Щербаков В.А. Оценка стоимости предприятия (бизнеса) / В.А.Щербаков, Н.А.Щербакова. - М.: ОМЕГА-Л, 2006. - 288с.
22. Микерин Г.И. Методологические основы оценки стоимости имущества / Г.И.Микерин, В.Г.Гребенников, Е.И.Нейман. - М.: Интерреклама, 2003. - 688с.
23. Солодкая М.С. Надежность, эффективность, качество систем управления [Электронный ресурс] / М.С.Солодкая. - Режим доступа к журналу: <http://www.credonew.ru/content/view/149/>
24. Гибсон, Дж.Л. Организации: поведение, структура, процессы : [пер. с англ.] / Дж.Л. Гибсон, Д.М. Иванцевич, Д.Х. Донелли мл. - 8-е изд. - М. : ИНФРА-М, 2000.
25. Макаренко М. Системы показателей, модели и подходы к оценке эффективности деятельности предприятия [Электронный ресурс] / М.В. Макаренко, И.И. Малова. - Режим доступа: http://www.edit.muh.ru/content/mag/trudy/12_2008/04.pdf
26. Осипов М. Использование концепции экономической добавленной стоимости для оценки деятельности компании / М.Осипов // Управление корпоративными финансами. - 2005. - № 1. - С.15-19
27. Черемушкин С. Секреты EVA / С.Черемушкин // Управление корпоративными финансами. - 2009. - № 2. - С.94-117.